

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 266

Türk Dünyasının Dinî Meseleleri

(Kutlu Doğum Haftası: 1997)

Yayına Hazırlayan
Dr. Ömer Turan

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Yavuz ARGIT Bölümü	
Dem.No.	118311
Tes.No.	297.004 TÜR.D

ANKARA
1998

IRAK TÜRKLERİNDE DİNİ HAYAT

Allah'ın evren ve insanla iletişiminin kesilmemesini din kavramının varlığı kanıtlamaktadır. Dinlerin hepsinin ana konusu aşkın bir varlıkla iletişime girebilmektedir. Bu aşkın varlık her dinde farklı ada sahip olsa da o yaratan, her şeye gücü yeten, bağışlamasına ihtiyaç duyulan, gerektiğinde cezalandıran bir misyona sahiptir.

Dinin insanın eğitiminde ve gelişimindeki etkisi tartışılmaz boyuttur. Allah'la insan arasındaki ilişkinin canlı tutulmasını sağlayan, peygamberler silsilesinin son halkasını oluşturan Hz. Peygamber ve Kur'an'da her peygamber ve getirdiği ilkeler gibi, bir inkılâbı vücuda getirmiştir. Bu dinin teşekkülünde ilk çaba Araplar'ındır. Ancak bu durum bayrak yarışı halinde devam ederken, daha sonra hizmet sırası Türkler ve Farslar'a geçmiştir.

İslâmîyetin daha ilk zamanlarından itibaren değişik milletler arasında büyük bir süratle yayılmış olması, bütün insanlığı maddî ve manevî açıdan tatmin edecek niteliklere sahip insanî bir din olmasından kaynaklanmıştır. Araplar'ın kabul edip sahiplendiği İslâm'ın yayılması yine Arap, Türk, Fars ve diğer müslümanların büyük gayretleriyle gerçekleşmiş, savunması ve yaşatılması görevi ise büyük oranda Türklerle nasip olmuştur.

Türkler, İslâm medeniyetinin gelişip yaygınlaşmasına da diğer milletlerden çok daha fazla katkıda bulunmuşlardır. 750 yıllarından sonra yavaş yavaş İslâm Devleti'nin merkezi durumunda olan Bağdat'a gitmeye başlayan ilk Türkler gerek siyasî-askerî, gerekse ilim ve kültür alanlarında İslâm Devleti'ne hizmete başlamışlardır. İleride İslâm aleminin önderliğini yapacak olan Türk-İslâm devletlerinin ilk temelleri işte Bağdat'ta bu ilk Türkler tarafından atılmıştır.

Irak Türkleri'nin ataları olan bu ilk Türkler, Abbasi devletinin daha ilk günlerinden itibaren İslâm medeniyetinin olgunlaşıp gelişmesinde bilfiil rol almış; özellikle dinî ilimlerin ve Arap dili-edebiyatının gelişmesine, yaygınlaşmasına, kabul görmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.

Bağdat'taki ilk Türkler'in bir uzantısı olan günümüz Irak Türklüğü'ne gelince: Günümüzde Irak'ta iki milyon Türk yaşamaktadır. Bu Türkler'in Irak'a gelişi hemen hemen Araplar'ın bu ülkeye gelişi kadar eskisidir. Türkler günümüzde Irak'ın kuzeyinde daha yoğun olarak yaşadıkları ve en fazla

Kerkük ve civarında bulundukları için, Irak Türklüğü adeta Kerkük Türkleri deyimiyle özdeşleşmiştir.

Irak Türklüğü Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesini imzalamasıyla Türk aleminin diğer illeri gibi, çileli bir hayat yaşamaya başlamıştır ve bu durum maalesef günümüzde de ağırlaşarak devam etmektedir.

Tarih, dil, din, an'ane ve saire bakımlarından Türkiye Türklüğü'nden hiç bir farkı olmayan Irak Türklüğü millî değerler yanında, manevî değerlere, İslâm dinine ve onun mukaddes kitabı Kur'an'a, özetle İslâm'ın tüm ilkelerine sınımsız bağlı olan ve bu mukaddes değerleri yaşayan ve yaşatan güzide bir topluluktur. Irak Türklüğünde ahlâk anlayışı özel bir yer tutar, fikri ve zikri bir olan, hoşgörüyü ayrı bir önem veren, hastasını soran, muhtacına el uzatan, kutlu günler ve geceleri büyük bir coşkuyla, zengin bir merasimle ihya eden, kutlayan ve canlı tutmaya çalışan, hasılı kelimâ dinine, inancına, örf ve adetlerine son derece bağlı olan seçkin bir topluluktur.

Irak Türklüğü'nde dinî ve millî duygularda bir paralellik söz konusudur. Biraz sonra işaret edeceğimiz gibi, özellikle mevlid ve dualarda millî motifler bariz bir şekilde kendisini göstermektedir.

Irak Türkleri genellikle Sünnî olup Hanefî mezhebine bağlıdır. Bunların yanında Şîî mezhebinden olanların sayısı da az değildir. Şunu da sevinçle ifade edeyim ki aynı kaderi paylaşan bu iki kardeş kesim arasında bugüne kadar mezheble ilgili hiç bir tartışma ve sürtüşme sözkonusu olmamıştır. Çoğunluğu Alevi ve Bektaşî olan Türkmen Şîîlerin millî duygu ve heyecanları biraz daha fazladır. Bu iki kesimin çoğu birbirleriyle akrabadırlar. Birbirlerinin ibadethanelerine rahatça girip, dinî vecibelerini de yerine getirebilmektedirler. Dinî bayramları ve mukaddes günleri aynı duygu ve heyecan içerisinde birlikte kutlamaktadırlar. Meselâ, Hz. Hüseyin Kerbelâ'da şehit düştüğü Muharrem ayında Irak'ta diğer Şîîler gibi, Türkmen Şîîler de (on gün) yas tutarlar. Bu on gün içerisinde tekke ve ibadethanelerinde Kur'an okunur, peygamberlere, ehl-i beyt'e, Ali'ye ve Ali evlatlarına mersiyeler ve methiyeler söylenir ve çeşitli etkinlikler ve merasimler düzenlenir. Bu on gün içerisinde müzik dinlenmez, toy, düğün yapılmaz. Erkek ve kadınlar siyah elbiseler giyerek yas tutarlar, hatta evlerin damına da siyah bayraklar asarlar. Bu on gün zarfında saç-sakal tıraşı olunmaz. Mahallî ismi "Halımaşı" olan bir nevi etli aşure yemeği yapılır ve dağıtılır. Yukarıda belirttiğimiz bütün bu merasimlerde, Sünniler de Şîî kardeşlerinin yanında yer alırlar.

Saddam rejiminin en çok zulmüne ve hışmına uğrayan bu Şîî kesimdir. En çok şehit veren, evleri, köyleri, cami ve tekkeleri yerle bir edilen bu Türkmen Şîîler'in çoğu maalesef günümüzde sürgünde yaşamaktadır.

Burada yeri gelmişken Kerkük'teki Hristiyan Türklerden kısaca söz etmek isterim. Irak'a gelişleri Moğol istilasına kadar uzanan ve sayıları günü-

müzde yok denecek kadar azalan bu topluluk, genellikle Türkler'in yoğun olarak bulunduğu Kale mahallesinde oturlardı. Müslüman Türklere oranla daha güzel ve daha düzgün bir Türkçe ile konuşan bu topluluk, müslüman Türkler'le sevgiye, hoşgörüyeye ve güvene dayanan uyumlu bir ortam içerisinde yaşarlardı. Kilise ve Cami yanyanaydı. Bunların ayinleri, duaları Türkçe idi. Bu topluluğun düğün ve toylarında, ezgi ve türkülerinde müslüman Türkler'deki örf ve adetler aynen görülmekteydi.

Dilleri ve törelerinin müslüman Türkler'inkitayle aynılığına işaret ettiğimiz bu Hristiyan Türkler dikkate şayandır ki kale eteklerinde yılın belirli günlerinde ateş yakarlardı ve buna "Sayadan" derlerdi. Hatta uçurtma içerisinde mum veya çırağ (küçük gaz lambası) koyup uçururlardı. Türkler'in kutlu saydıkları tabiat varlıklarına inancın bir örneğini bu sayadan oluşturmaktaydı.

Bu Hristiyanların çoğu 1959 yılında gerçekleştirilen Kerkük katliamından sonra Kerkük'ü terk ederek bir kısmı Bağdat'a, diğer bir kısmı da Amerika ve Avrupa'ya göç ettiler.

Irak Türkleri'nin bulunduğu bölgelerde cami ve tekkeler gerek ibadetin icrası açısından, gerekse dinî eğitim açısından son derece önem arz eden mekânlardır. Bazı camilerin avlusunda dinî eğitim gören öğrencilere odalar tahsis edilirdi. Bu öğrenciler bir nevi yatılı öğrencilerdi; iaşeleri ise komşuları tarafından karşılanırdı. "Fakih" adı verilen bu öğrenciler burada tefsir, hadis, akaid, tecvid, Arap dili ve icazet alan devlete bağlı vakıf müdürlüğü tarafından açılan imtihanlara katılmaya hak kazanırdı. Bu imtihanı kazananlar imam ve müezzin olarak göreve atanırlardı.

Tekke'ye gelince; Türkler'in devam ettiği bazı tekkeler dinî fonksiyonunun yanısıra, ilmi, edebî konuların tartışıldığı yerler olarak da bilinmektedir. Bazı tekkeler bir nevi kültür merkezi görevini de üstlenmektedir. Buna en iyi örnek Kerkük'te bulunan ve müritlerinin çoğunluğunu aydın Türkler'in oluşturduğu "Büyük Tekke"dir. Burada Cuma namazından sonra belirli bir süre zikir yapılır. Zikirden sonra "Kasr" adı verilen genişçe ve çağdaş bir şekilde döşenmiş mekâna geçilirdi. Orada Şeyhin nezaretinde ilmi, edebî ve tarihî konuları içeren sohbetler başlar, özellikle klasik Türk şairlerinin şiirlerinden örnekler sunulurdu. Sohbetler bittikten sonra güzel sesli Türk makam-şinaslar, hafız ve okuyucular Türkçe methiye ve ilâhiler okurlar ve meşhur Kerkük hoyratlarından da örnekler sunarlardı. Çok yakın zamana kadar burası adeta Irak Türklüğü'nün eğitim ve kültür merkezi kolumundaydı.

Irak Türkleri'nin bağlı olduğu iki çeşit tekke vardır. Bunlar a) Umumi tekke, b) Merkezi tekkeler.

a) Umumi Tekkeler: Bunlar, Kadirîler, Rifailer ve Mevlevîler gibi tarikat sahibi zümrelerin açıkça "serbest olarak" ayin yaptıkları tekkelerdir. Bu tekkelerde haftanın belirli gecelerinde zikir halkaları arasında nait, ilâhî, tenzile (dinî türkû) ve masum hoyratlar gibi klâsikleşmiş halk havaları okunur ve ney, zil, def ve dumbulbaş (kudüm) gibi musikî aletleri kullanılır.

b) Merkezi Tekkeler: Bunlar Bektaşî ve Safevî tekkeleridir. Bu tekkelerde daha çok gizli törenler icra edilir. Alevî Türk şairlerinin nefesleri okunur. Bu törenlerde en çok saz aleti kullanılır. Son zamanlarda yarı alenî bir hal alan bu törenlere Kerkük'e bağlı Dakuk bucağındaki Bektaşî ve Safevîler tekkesinde şahit olmaktadır.

Irak Türkleri zamanında mevlid törenlerinin ayrı bir yeri vardır. Bir musikî fasıl heyetini andıran mevlid törenleri, ölen birinin ölümünün kırkinci günü, toy, düğün, sünnet veya herhangi bir şenlik münasebetiyle yapılır.

Kerkük, Erbil ve dolaylarında yapılmakta olan bu törenler Türkiye'de yapılan mevlid törenlerinden farklıdır. Bilindiği gibi Türkiye'deki mevlidler kalıplaşmış bir şekilde icra edilir. Kerkük ve çevresindeki mevlidler disiplinli olmakla birlikte bir nevi serbestiyetle icra edilir. Önce bir aşere Kur'an'la başlar, sonra uzun zaman tarzında çeşitli makam, hoyrat ve tenzileler okunur. Sözleri ve nağmeleri yerli olan bu eserler bazen karşılıklı olarak, bazen de birlikte söylenir. Tenzile'ye şu örneği verebiliriz:

Hak seni gönderdi aleme rahmet
Hem seydu'l-kavneyn, hem hadî ümmet
Kim ola, kim ola halim sora?
Mahşer günü meğer Muhammed ola...

Tören Türkiye'de de olduğu gibi, Türkçe dua ile son bulur. Bilindiği gibi mevlid törenlerinin tarihte ilk kez resmî bir şekilde atabey Muzaffereddin Gökbörü tarafından Erbil şehrinde yapıldığı kaydedilir. Günümüzde dahi bu törenler Erbil'de bütün canlılığıyla devam etmektedir.

Irak Türkleri'ndeki mevlidlerde, özellikle Türk şairlerinin millî duyguları okşayıcı şiirlerine bolca yer verilir. Böylece hem dinî, hem millî duygular aynı anda yaşanır. Şimdi size ünlü Kerküklü şair Mehmet Sadık'ın yazdığı ve mevlidlerde çokça okunan bir şiirini sunuyorum:

Yarab bu gönlümdeki iman da senindir
İrfan senin, akıl senin, can da senindir
İnsan doğuşum, Türk oluşum bence şerefse,
İnsan da, şeref de, bütün şan da senindir.

Bilmem eyle hamdimi ifa edeyim ben
Çok şakir isem lütfuna şükran da senindir
Sadık gibi ettim sana bir canla dehalet
Affet bu hazin şakini, gufran da senindir.

Ayrıca, mevlidlerde millî içerikli hoyratlara da bolca yer verilir. Meselâ şu hoyrat gibi:

Boğazlar
Kasap koyun boğazlar
Allah yer dağıtında
Türk'e düştü boğazlar.

Irak'ta din eğitimi zorunludur, Irak'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Türk bölgelerinde de Türkler zorunlu olarak din eğitimine tabii tutulmaktadır. Ancak özellikle ilk, orta ve liselerde din eğitimi adı altında çocukların beyinleri yıkanmakta ve onlara Emevi dönemi Arap ırkçılığı aşılanmaktadır. Irak'ta din eğitimi ile ilgili kitaplarda Hz. Muhammed, Arap peygamberi, Arap lideri, İslâmîyet ise Arap devrimi olarak gösterilmektedir.

Günümüzde Irak'ta Baas Partisi iktidardır. Arap ırkçılığı üzerine kurulan Baas Partisinin kurucusu ve fikir babası Mişel Eflâk (1910-1989)'ın babası Hristiyan, annesi ise yahudidir. Onun, "Muhammed bütün Araplar'ın tecessümüdür. Öyleyse bugün de her Arap bir başka Muhammed olmalıdır, İslâmîyet ise bir Arap hareketinin ürünüdür, onun asıl hedefi Arapçılığı canlandırarak geliştirmektir" şeklindeki Emevi mirası düşüncesi başta Irak olmak üzere bazı Arap devletlerinin millî politikası haline gelmiş, bu durum bu ülkelerde yaşayan fakat Arap olmayan müslümanların mevali ile aynı kaderi paylaşmasına neden olmuş, özellikle dinî hayatlarını menfî şekilde etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Onun için Irak'ta devlet okullarında verilen din eğitimi daha çok Arap ırkçılığına dayandığından Türk çocukları bu durumdan oldukça menfî şekilde etkilenmektedir.

Son Durum: Yakın zamana kadar Türkler'in yoğun olduğu bölgelerde Cuma hutbeleri Türkçe okunur. Sadece Ramazan aylarında verilen vaazlarda yine Türkçe olarak verilirdi.

Ancak günümüzde Türkçe hutbe okumak ve vaiz vermek kesinlikle yasaklanmıştır. Hutbe metinlerinin her hafta Baas rejimi tarafından hazırlandığı şekilde Arapça okunması mecburiyeti vardır. Buna aykırı hareket edenlere ağır hapis cezaları verilmektedir. Mevlidlerde okunan Türkçe ilâhiler de yasak getirilmiştir. Türk motif ve desenlerinin bulunduğu pek çok cami, tekke, medrese ve kışla yerle bir edildi.

Bütün bu olumsuz şartlara, çirkin baskı ve sindirme politikalarına, acımasız zorlamalara rağmen, Irak Türklüğü dininden, inancından asla taviz vermemekte, inandığı davadan dönmemiş ve dönmeyecektir. Milleti ve dinî uğruna nice güzide evladını şehit veren Irak Türkü'nün bundan sonra da bu uğurda vereceği mücadeleden kimsenin şüphesi olmasın. Allah her zaman hakkın ve haklının yanındadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. Abdullatif Benderoğlu, *Irak Türkmen Folklorundan Örnekler*, 1993, Bağdat.
2. Nefi Demirci, *Mum Kimin Yanan Kerkük*, İstanbul tarihsiz.
3. Fazıl Demirci, *Irak Türklerinin Dünü ve Bugünü*, 1991, Ankara.
4. Meryem Ebû Cabbar, *Irak Dosyası*, 1986 İstanbul.
5. Meryem İmamzade, *Irak Dosyası*, 1986 İstanbul.
6. Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, 1994 Ankara.
7. Suphi Saatçi, *Tarihî Gelişimi İçinde Irak'ın Türk Varlığı*, 1986, İstanbul.
8. Mehmed Sadık, *Coşkun Duygularım*, Kerkük 1987.
9. Ata Terzibaşı,
 - I. *Kerkük Havaları*, İstanbul 1980.
 - II. *Kerkük Hoyratları ve Manileri*, 1978 İstanbul.
10. Şakir Sabır Zabit, *Kerkük'te İçtimai Hayat*, 1962 Kerkük.

